

KERRÂMIYYE MEZHEBİNİN İMAN ANLAYIŞI

İBRAHİM BAYRAM*

The Understanding of Faith In the Karramiyya Sect

Abstract: Different views have been put forward on faith which is one of the important topics in the field of kalam by theological sects. In addition to ideas that kalam is regarded as worship, there have also been approaches considering kalam as a whole which comprises profess, approval and deed. One of these views has been put forward by Karramiyya sect. This view regarding faith as a verbal confession has been reprehended by other sects. In this article, ideas which have been put forward primarily about the nature of faith on this issue by Karramiyya sect, the reflections of these ideas in the field of kalam, and arguments against the mentioned ideas will be analyzed, and then all of the mentioned ones will be discussed.

Keywords: Karramiyya, faith, the nature of faith, confession, attestation.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD.
[ibraram@my.net.com].

Öz: Kelâm ilminin önemli konularından birini teşkil eden iman meselesinde itikadî fırkalar tarafından birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. İmanı bilgidен ibaret gören anlayışların yanında onu ikrar, tasdik ve amelden oluşan bir bütün olarak değerlendiren yaklaşımlar da olmuştur. Bu görüşlerden biri de Kerrâmiyye mezhebi tarafından ortaya atılmıştır. İmanı sözlü bir ikardan ibaret gören bu anlayış, diğer mezhepler tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Bu makalede öncelikle Kerrâmiyye mezhebi tarafından başta imanın mahiyeti olmak üzere bu meseleyle ilgili ortaya atılan düşünceler ve bu görüşlerin kelâm ilminde bulunduğu karşılık ile buna yönelik getirilen eleştiriler incelenecek, daha sonra da bunların bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kerrâmiyye, iman, imanın mahiyeti, ikrar, tasdik.

Giriş

Muhammed b. Kerrâm'ın (ö. 255/869) görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan, zamanla bir kısım alt kollara ayrılan Kerrâmiyye mezhebi¹, Allah'ı cisim kabul etmek, O'nun hâdislere mahal olduğunu savunmak, O'na keyfiyet isnadında bulunmak, bazı manaları kendinde taşıyan kişilerin nübüvvet ile görevlendirilmesini Allah'a zorunlu kılmak, aynı anda birden fazla imamın o göreve layık olduğunu iddia etmek gibi bazı suçlamalara muhatap kalmışlar ve bu konularda eleştirilmişlerdir². Onların en çok tenkide maruz kaldıkları konulardan biri de imanın mahiyeti hakkında ortaya attıkları görüş olmuştur.

Kelâm ilminin içerisinde en farklı görüşleri barındıran konularından birini teşkil eden iman meselesinde onun mahiyeti, amelle ilişkisi, yaratılmış olup olmadığı büyük günah işleyeninin durumu onda istisna yapıлып yapılamayacağı gibi konular üzerinden ele alınmış ve hakkında birbirinden farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bunların içerisinde eleştiriye en açık görüşlerden biri ise Kerrâmiyye mezhebinin ortaya attığı fikir olmuştur.

¹ Ebû Mansûr Abdülkahir el-Bağ dâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakati'n-naciye min-hum*, tahk.: Muhammed Osman el-Huş, Mektebetü İbn Sina, Kahire ts., s. 187; Ebû'l-Muzaffer İmadüddin İsfarayînî, *et-Tebşîr fi'd-dîn ve temyizü'l-fırakati'n-naciye anî'l-fıraki'l-hâlikîn*, tahk.: Kemâl Yûsuf el-Hût, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1403/1983, s. 111; Ebû Abdullah Fahreddin er-Râzî, *İ'tikadatu fıraki'l-müslimin ve'l-müşrikîn*, tahk.: Ali Sâmi en-Neşşâr, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1356/1938, s. 67.

² Bağ dâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, ss. 189-196; İsfarayînî, *et-Tebşîr fi'd-dîn*, ss. 111-115.

Kerrâmiyye mezhebinin imanla ilgili düşüncesini daha iyi anlayabilmek için önce diğer itikadî fırkaların bu meseleye dair görüşlerini kısaca zikretmek yerinde olacaktır. Sözlükte tasdik etmek anlamına gelen iman³ Ebû Hanife'ye göre kalple tasdik dille ikrardır. Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye mezhebine göre ise iman kalple tasdik olup ikrar sadece dünyevî ahkâmın uygulanması için aranan bir şarttır⁴. Ehl-i Hadîs'e göre ise dille ikrar, kalple tasdik ve uzuvlarla amelden oluşan iman, Mu'tezile ve Hâriciyye'de büyük günahları terke ve bütün farzları edaya rücû eden bir sıfattır⁵. Ehl-i Hadis her ne kadar imanın tanımı içerisinde ameli dâhil etmişse de onlar tasdik ve ikrar bulunduktan sonra rükünlerden birini veya bir kısmını terk eden kişiyi tekfir etme cihetine gitmemişlerdir⁶. Zira onlar ameli imanın rükünü sayarken mahrumiyeti halinde kişiyi ebedî azaba düşürecek tasdik anlamındaki imanı değil, terk edilen amellerden dolayı kemaliyetine zarar gelen imanı kastederler. Bu durumda amelin terkiyle sadece imanun kemaliyeti azalır⁷. Mu'tezile mezhebine göre ise büyük günah işleyen kişi kâfir de mümin de olmayıp fâsıktır. Buna göre o şahıs, kâfir ve mümin hükmünün dışında üçüncü bir özel statüye tabi tutulur ve küfür ile iman arasında bir menzilede kabul edilir⁸. Şia'nın önemli kollarından biri olan Zeydiyye'nin büyük günah sahibi mümini ebedi cehennemlik olarak görmesinden⁹ anlaşıldığı üzere onlar amelleri imanun içerisinde katan bir anlayışa sahiptir. İmamîyye'de ise iman Allah'ı bilmekten geçmektedir¹⁰. İlk fırak kitaplarında kendilerine pek çok alt

³ Bağdâdî, *Usulü'd-din*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1928, s. 247; Ebü'l-Hasan Seyfeddin Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr fi usulü'd-din*, tahk.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, c. III, s. 314.

⁴ Ali el-Kârî, Nûreddin, *Şerhu Fikhi'l-ekber*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, İstanbul 1955, ss. 85-86.

⁵ el-Bağdâdî, *Usulü'd-dîn*, ss. 274-276.

⁶ Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîh-i Buhârî*, Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1392/1972, c. I, s. 117.

⁷ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 117; Ramazan Efendi, *Şerh alâ şerhi'l-akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1965, s. 262.

⁸ Abdülcebbar b. Ahmed b. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu usulü'l-i-hamse*, tahk.: Abdülkerim Osman, el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, Kahire 2009, s. 697.

⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 44.

¹⁰ Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, c. III, s. 313.

görüş nisbet edilen Mürcie mensupları ise kişilerin imanla birlikte günahından zarar, küfürle birlikte itaatinden fayda göremeyeceği hususuna odaklanmaktadır¹¹. Cehmiyye’de ise iman sadece Allah’ı, Resûlünü ve onun Allah’tan getirdiklerini bilmekten ibaret bir durumdur. Bunun dışında kalan ikrar, tasdik ve amel gibi unsurlar ise imanla ilgili değildir¹².

Kerrâmiyye Mezhebinin İman Meselesi Hakkındaki Görüşleri

Kerrâmiyye’nin imanla ilgili görüşleri neredeyse tamamen kendilerine muhalif olan fırka mensupları tarafından ortaya konulmuş ve konuyla ilgili eleştiriler de hep bağlı bulunulan mezhebin iman anlayışından hareketle ileri sürülmüştür. İlk dönem eserlerinde daha çok Mürcie’nin bir alt kolu olarak zikredilen Kerrâmiyye daha sonra genellikle bir ekol olarak anılmaya başlanmıştır. Bu durumu aşağıda görüşleri verilecek olan müelliflerin kullandıkları ifadelerden anlamak mümkündür.

118 OMÜİFD İman konusundaki sünnî doktrinin ilk savunucularından olan İbn Sellâm (ö. 224/838) imanı amelsiz bir sözden ibaret görenler başlığı altında incelediği bu fikir sahiplerinin adını anmaksızın onların Allah tarafından gönderileni ikrar edip lisanen şهادette bulunan kişilerin iman sahibi oldukları gibi bir görüşü savunduklarını belirtir. Allah’ın bu kişileri Müslüman olarak isimlendirmesini ise bu konudaki görüşlerinin bir delili ve gerekçesi olarak zikrettiklerini söyler¹³.

Kerrâmiyye mezhebinin kurucusu olan Muhammed b. Kerrâm’ın çağdaşı Şii kelamcı Fadl b. Şâzân ise (ö. 260/874) Mürcie başlığı altında verdiği bilgilerde en uç günah örnekleri sıralayarak bu akımın herhangi bir dinî yasağın çiğnenmesi halinde dahi onu işleyen kişinin imanına zarar gelmeyeceği gibi bir görüşü savunduklarını belirtir. Onların kelime-i şهادet getiren kişinin kâmil bir imana, hatta Cebrail ve Mikail’in imanı

¹¹ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *et-Tabsir fi mealimi’l-din*, tahk.: Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şebel, Dârü’l-Âsime, Riyad 1416/1996, s. 179.

¹² Ebü’l-Hasan el-Eş’ari, *Makalatü’l-İslâmiyyin ve ihtilafü’l-musallin*, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü’n-Nehda’l-Mısriyye, Kahire 1950, c. I, s. 197.

¹³ Kâsım b. Sellam Herevi Ezdi Ebû Ubeyd, *Kitabu’l-iman*, tahk.: Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Mektebetü’l-Maarif, Riyad 1421/2000, s. 49.

gibi bir inanca sahip olduğu, işledikleri herhangi bir günahın kendilerine zarar vermediği gibi bir düşünce ürettiklerini söyler. Onların “insanlarla ‘lâ ilâhe illallah’ diyene kadar savaşmakla emrolundum.¹⁴” hadisinden istidlalde bulduklarını zikreden müellif, bunun İslam dinindeki farzların ortaya konulmasından önce ifade edilmiş olup, farzların teşrî ile bu hadisin hükmünün nesh olunduğunu savunur. Ona göre “İslam, beş esas üzerine bina edilmiştir. Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in (s.a.v.) O’nun kulu ve resûlü olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Beyt’i hacetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.¹⁵” şeklinde beyan olunan hadis kendisiyle ihticac olunan evvelki hadisi nesh etmiştir¹⁶.

Selefiyye düşüncesinin önemli temsilcilerinden İbn Huzeyme ise (ö. 311/924) Kerrâmîyye mezhebinin ismini vermeden onlar hakkında imanın kalpte olmayacağını iddia edenler şeklinde bir tavsif yapar ve onları aşırı Mürciîler olarak nitelendirir. Amelleri işin içine katmamak, iman konusunda derecelenmeyi (tafdîli) kabul etmemek¹⁷ ve kelime-i şahadet getiren kişiye cehennem haram olduğunu savunmak gibi fikirler üzerinden onları eleştirir¹⁸.

Kerrâmîyye mezhebinin kurucusu Muhammed b. Kerrâm’ın (ö. 255/869) öğrencisi olan Yahya b. Muaz’ın (ö. 258/872) talebesi olduğu iddia edilen Ebû Mutî’ en-Neseî (ö. 318/930)¹⁹ ilk fırak teliflerinden biri olarak kabul edilen eserinde bidat mezhepleri sayarken Mürcie’yi alt kollarıyla birlikte zikretmesine rağmen bunların içerisinde Kerrâmîyye’ye yer vermemesi, onun bu mezhebi Ehl-i Sünnet potası içinde erittiği izle-

¹⁴ Buhârî, “İman”, 1; Müslim, “İman”, 8.

¹⁵ Müslim, “İman”, 22.

¹⁶ Ebû'l-Abbas Fadl b. Şâzân, *el-İzâh*, tahk.: Seyyid Celâleddin el-Hüseynî el-Urmevî, Danışgâh-ı Tahran, Tahran 1984, ss. 46-47.

¹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi İbn Huzeyme, *Kitâbü't-tevhid ve isbatu sıfatü'r-rab azze ve celle*, tahk.: Abdülazîz İbrâhim eş-Şehvan, Dârü'r-Reşid, Riyad 1988, c. II, s. 703.

¹⁸ İbn Huzeyme, *Kitâbü't-tevhid*, c. II, s. 770.

¹⁹ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 263.

nimi uyandırmaktadır²⁰. Zikrettiği kimi görüşlerin hemen ardından “Cemaatin görüşü” şeklinde bir ibareyle Ehl-i Sünnet’in düşüncesini aktaran müellif, Kerrâmiyye’nin ismini anmaksızın onların iman anlayışını da böyle bir ibarenin peşinden dile getirmekte ve birtakım delillerini nakletmektedir. Bu durum onun Kerrâmiyye’nin iman nazariyesini savunduğunu ihsas etmektedir²¹. Ancak kimi yazarlara göre bu konuda aksi yönde bazı görüşler de dile getirdiği için onu bu meselede tam bir Kerrâmiyye mensubu gibi düşünmek doğru değildir²². İmanı amel olarak görenlere karşı “Cemaatin görüşü” ibaresiyle onu “lâ ilâhe illallah” kelimesini şهادete bağlayan müellif, bu görüşü kimi âyetlerle desteklemeye çalışır. Buna göre “Allah onları takva kelimesi üzerine durdurdu.²³”; “Allah’ın kelimesine gelin.²⁴”; “Rabbinin kelimesi doğruluk ve adalet bakımından tamdır.²⁵”, “Güzel kelimeler, O’na erişir.²⁶”; “Ve onu, zürriyeti içinde bâki bir kelime kıldı.²⁷” gibi âyet-i kerimelerde geçen “kelime-söz” lafzından murad “lâ ilâhe illallah” kelimedir. Bu kelime-i tevhid “amel” değil bir “kavil” olduğuna göre iman da bir sözdür²⁸. Müellif başka bir yerde “Allah’ın kelimesine gelin.²⁹” âyetinin mefhum-ı muhalifinden hareketle “Sizinle bizim aramızda ortak olan bir amele gelin” denilmediğini ifade ederek iman ile amel arasına bir sınır çizmektedir. Yine sonraki diğer bazı kaynaklarda da Kerrâmiyye mezhebinin delillerinden biri olarak aktarılan “Deyiniz ki: ‘Biz Allah’a ve bize indirilene inanırız.³⁰’” âyetinden istidlal eder ve bu ilahî beyanda “deyiniz” yerine “amel ediniz” denilmediğini ifade ederek imanın lisanen gerçekleştiğine vurgu yapar. Ona göre Hz. Peygamber’in “İman

120

OMÜİFD

²⁰ Ebû Mutî Mekhûl b. Fazl en-Nesefî, *Kitabü’r-red a lâ ehli’l-bid’a ve’l-ehvâi’ d-dâleti’l-mudulle*, nşr. Marie Bernard, *Annales Islamologiques*, 16, 1980, ss. 61-62.

²¹ Sönmez Kuflu, “Kerrâmiyye”, *DİA*, c. XXV, s. 295.

²² Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 107.

²³ el-Feth 48/24.

²⁴ Âl-i İmrân 3/24.

²⁵ el-Enâm 6/115.

²⁶ Fâtır 35/10.

²⁷ ez-Zuhruf 43/28.

²⁸ Ebû Mutî en-Nesefî, *Kitabü’r-red*, s. 118.

²⁹ Âl-i İmrân 3/24.

³⁰ el-Bakara 2/136.

kavildir, ameller ise onun uygulamalarıdır” ve “İman kavildir, [insanlar ise] kıyamet gününde amelleriyle övünürler.” hadisi de bu fikri desteklemektedir³¹. Daha sonra değinileceği üzere kanaatimizce müellifin tam anlamıyla Kerrâmiyye mezhebine mensup olduğunu söyleme imkânı olmadığı için onun imanda artıp-eksilmeyi ve istisnayı reddeden görüşlerini ve bu konuda getirdiği delilleri bu mezhebin görüşünü temsilen ayrıca zikretmeye ihtiyaç duyulmamıştır³².

Kerrâmiyye mezhebinin görüşlerinden bizi haberdar eden zatlardan biri de Ebu'l-Hasen el- Eş'arî'dir (ö. 324/936). Mürcie'nin bir alt kolu olarak Kerrâmiyye mezhebinin görüşlerine yer veren Eş'arî, onların imanı dil ile tasdik ve ikrar olarak gördüklerini, bunun dışında kalp ile tasdik veya marifete itibar etmediklerini belirtir. Bu düşünceleri doğrultusunda küfrü de Allah'ı lisanen inkâr etmek olarak değerlendirdiklerini söyleyen Eş'arî onların Hz. Peygamber zamanındaki münafıkları gerçek bir mümin olarak gördüklerini ve lisan dışında başka hiçbir aza ile küfrün gerçekleşmeyeceği gibi bir görüşü savunduklarını belirtir³³.

Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu Ebû Mansur el-Mâtürîdî de (ö. 333/944) bize bu konuda bilgiler verir. *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserinde Kerrâmiyye'nin imanın kalple bağını kopararak onu mücerred bir kavil olarak gördüklerini beyandan sonra bu görüşü uzun uzadıya eleştirir. Öncelikle imanın kalbi merkeze alması gerektiği hususunda sem'î birtakım deliller zikreder. Onun bu konuda aktardığı delillerin bir bölümü daha sonra bu mezhebin sistemleştirilmesinde büyük bir role sahip olan Ebu'l-Mûin en-Neseî tarafından kullanılacak ve kimi zaman aynı kelimelerle kimi zaman aynı manayı ifade edecek lafızlarla aktarılacaktır. Bu deliller, daha çok söz konusu iman tarifinden ortaya çıktığı varsayılan “münafıkların mümin oldukları” şeklindeki manayı reddetmeye matuf âyetlerden oluşmaktadır. Mâtürîdî onları münafıkları mümin görmek

³¹ Hadis olarak aktarılan bu ifadelerin kaynağına ulaşamadık. Ebû Mutî en-Neseî, *Kitâbü'r-red*, s. 117.

³² Bu konudaki görüşleri ve delilleri için bk. Ebû Mutî en-Neseî, *Kitâbü'r-red*, s. 119-120.

³³ Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, c. I, ss. 205-206.

gibi bir iddia ile doğrudan itham etmezse de onun verdiği cevaplar, kullandığı deliller hep bu mantık üzerine kurgulanmış ifadelerdir. Buna göre “Artık hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çekiştikleri şey hakkında, seni hakem tayin edip, sonra da senin verdiğin hükümden dolayı “içlerinde bir sıkıntı duymaksızın tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça” iman etmiş olmazlar.³⁴” âyetinden hareketle Mâtürîdî, imanın lisanen gerçekleştiği kabul edilecek olsa, verilen hükümden dolayı kalplerinde sıkıntı duyanların iman ettiklerini söyledikleri halde kendilerinden imanın nefyedilmesinin söz konusu olmayacağını belirtir. Yine “(Zannederler ki) Allah’ı ve iman edenleri aldatırlar.³⁵” âyetinden istidlalde bulunan müellif, münafıkların sergiledikleri imanun “Allah’ı aldatma(zannı)” olarak vasedilmesinden yola çıkarak Allah’a imanun onu aldatma üzerine kurulu olduğu gibi bir iddiayı dolaylı olarak içinde barındıran bu iman anlayışının çok cüretkâr ve cahilce bir düşünce olduğunu ifade eder³⁶.

122

OMÜİFD

Mâtürîdî, “Allah münafıkların yalan söylediklerine şahitlik eder.³⁷” ve “Onlar hakikaten bir şey üzerinde olduklarını sanırlar. Gözünüzü açın ki onlar cidden yalancıların ta kendileridir.³⁸” gibi âyetlerde yalancı oldukları haber verilen münafıkların kalpleri yalanladıkları halde sözlü iman ifadelerini gerçek iman olarak kabul etmenin bir şeyi alıp tersine çevirme olacağını dile getirir. Yine münafıkların kâfir olduklarını³⁹, Allah adına yalan yere yemin eden bu kişilerin yerinin cehennem olduğunu⁴⁰ ve izzetin müminlere ait iken onların bunun kime ait olduğunu bilmediklerini⁴¹ beyan eden âyetlerden hareketle müellif, gerçek mümin olsalardı onların da bu izzete ortak olacağını, istihzarı, aldatma teşebbüsleri ve

³⁴ en-Nisâ 4/65.

³⁵ el-Bakara, 2/9.

³⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, tahk.: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Dâru Sâdır, Mektebetü'l-İrşad, Beyrut, İstanbul ts., ss. 471-472.

³⁷ el-Münafıkûn 63/1.

³⁸ el-Mücadele 58/18.

³⁹ et-Tevbe 9/66.

⁴⁰ et-Tevbe 9/95.

⁴¹ el-Münafıkûn 63/8.

varacakları yerden bahsedilen bu kişilerin iman ile tavsif edilemeyeceğini belirtir⁴².

Öte yandan Mâtürîdî'ye göre lisanen ikrarda bulunan kişiye dünyevi ahkâmda Müslüman muamelesi yapılmasından hareketle onu gerçek mümin gibi kabul edenler onun neden mağfiretten ve ebedî cennet nimetlerinden mahrum kaldığının cevabını vermelidir. Nitekim buldukları pozisyonları ile ibadetleri kabul edilmeyen ve bu yüzden Allah'ın faziletine nail olamayanların bu durumu onların gerçek mümin olmadıklarının da işaretidir. Yine kâfirlerle⁴³ ve müşriklerle savaşıma emri⁴⁴ onların izhar ettikleri duruma göre verilmektedir, ancak bundan onların küfür ve şirklerinin merkezinin kalp olmadığı anlamı çıkmaz. Onların lisanen iman izhar etmeleri halinde kendileriyle savaşılma emrinin geri bırakılması, imanun merkezinin kalp olmasına bir engel teşkil etmez. Kişilerin getirdikleri şahadet, onların gerçek iman sahibi olduklarının değil, sadece onlarla savaşılmamasının sebebidir⁴⁵.

Mâtürîdî kendisine nisbet edilen akîde risalesinde de, Hz. Peygamber'in "İnsanlarla lâ ilahe illallah diyene kadar savaşmakla emrolundum" hadisine dayanarak imanı sadece lisanen ikrardan ibaret gören Kerrâmîyye'nin bu düşüncesini aynı şekilde reddeder. "Ağızlarıyla "iman ettik" dedikleri halde kalpleri iman etmemiş olanlardan..⁴⁶" âyetiyle bu düşünceye cevap veren müellif bu görüşün zayıf olduğunu kaydeder⁴⁷.

İslam tarihçiliği yanında filozof ve kelâmcı niteliğine de haiz olan Mutahhar b. Tahir el-Makdisî de (ö. 355/966) Mürcie'nin bir alt grubu olarak zikrettiği Kerrâmîyye'nin imanı sözlü bir ikrarla sınırlayıp münafığı mümin olarak gördüğünü söyler. Kerrâmîyye mezhebini de içine katarak Mürciîlerin Allah'ın büyük günah işleyen bir kimseyi affettiğinde

⁴² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 473.

⁴³ et-Tevbe 9/123.

⁴⁴ et-Tevbe 9/5, 36.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, ss. 474-475.

⁴⁶ el-Mâide 5/41.

⁴⁷ Mâtürîdî, *es-Seyfü'l-meşhûr fî şerhi Akideti Ebî Mansûr* içinde, tahk.: Mustafa Saim Yeperem, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s. 29.

aynı konumda olan diğer günahkârları da affedeceği, böyle birini cezalandırdığında aynı durumda olan diğer kişileri de cezaya çarptıracağı görüşünü savunduklarını belirtir⁴⁸.

Mezhepler tarihçisi Ebü'l-Hüseyin el-Malâtî de (ö. 377/987) benzer şekilde isim vermeksizin Mürcie'nin bir alt kolu olarak zikrettiği görüşü savunan kişilerin Allah'ın birliğine, peygamberlere ve onların Allah'tan getirdiklerine lisanen şahadet etmeyi iman olarak gördüklerini belirterek, onlara bir kısım âyet ve hadisler aracılığıyla cevaplar verir⁴⁹.

Kendisinden önce Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Mutahhar el-Makdisî ve Ebü'l-Hüseyin el-Malâtî gibi zevâtın Kerrâmiyye mezhebini Mürcie'nin bir alt kolu olarak değerlendirmesinden farklı olarak meşhur İslam coğrafyacısı Ebû Abdullah el-Makdisî ise (ö. 380/1000) onların Mürcie'yi amellerin farzietini kaldıran kişiler olarak gördüklerini belirtir⁵⁰. Muhtemelen bununla Mürcie'nin farz amellere dahi önem vermediği gibi bir anlam kastedilmektedir. Öte yandan yine müellifin verdiği bilgiye göre "şükkâk" (şüpheciler) kelâmcılara göre Kur'an'da duraklayanlar anlamında iken Kerrâmiyye'ye göre onlar imanda istisnaya onay veren kişilerdir. Bundan ise onların imanda istisnayı kabul etmedikleri anlaşılmaktadır⁵¹.

Hadislerle destekleyerek iman konusunda yazılmış en kapsamlı kitaplardan birini telif eden İbn Mende ise (ö. 395/1005) imanın kalple değil sadece lisan yoluyla gerçekleşeceğini savunan bu görüşün ircâ anlayışındaki uç yorumlardan birini temsil ettiğini söyler. Hz. Peygamber'in hadislerinde bir kısmı dil bir kısmı kalp bir kısmı azalara nisbet edilecek şekilde imanın altmış yahut yetmiş küsur şube sayıldığını, kelime-i şaha-

⁴⁸ Mutahhar b. Tahir el-Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-tarih*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, [Kahire] ts., c. V, ss. 144-145.

⁴⁹ Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman Malâtî, *et-Tenbih ve'r-red ala ehli'l-ehva ve'l-bida'*, tahk.: Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Mektebetu Medbuli, Kahire 1413/1992, s. 109.

⁵⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Makdisî, *Ahsenu't-tekasim fi ma' rifeti'l-ekalim*, E. J. Brill, Leiden 1906, s. 38.

⁵¹ Makdisî, *Ahsenu't-tekasim*, s. 38.

detin telaffuzunun bunun sadece dil boyutunu ortaya koyduğunu dile getirir. Şehadetin dil ve kalp birlikteliğiyle gerçekleştiği hususunda Müslümanların bir ihtilafının olmadığını savunan müellif, bu görüşe karşı bakışını ortaya koyar⁵².

Eşariyye mezhebinin önemli kelâmcılarından Abdülkahir el-Bağdâdî ise (ö. 429/1037-38) daha önceki eserlerden farklı olarak ayrı bir başlık halinde incelediği Kerrâmîyye mezhebinin iman görüşü hakkında bilgi verirken onların imanı elest bezminde yapılan ikrardan ibaret gördüklerini, bunun riddet gibi bir durumla yok edilmemesi halinde bu ikrarın tekrarına ihtiyaç olmayacağı ve o ikrarın geçerliliğini sürdüreceği gibi bir görüşü savunduklarını belirtir. Böylesi bir irtidat durumunda ise onu takip eden ilk ikrarda yeniden imana kavuşulmaktadır. Bağdâdî, kalben risaleti inkâr etse dahi kelime-i şehadeti ikrar eden kişinin mümin olacağı iddiasında bulduklarını söylediği Kerrâmîyye mezhebiyle ilgili bilgiler vermeye devam eder. Buna göre onlar pek çok âyetle kâfirlikleri ilan edilmiş olan münafıkların gerçek mümin oldukları kanaatini taşımakta, münafıkların imanıyla peygamberler, melekler ve diğer müminlerin imanını bir tutmaktadır. Yine onlar kendilerine muhalif olan diğer fırka ehlinin cehennem azaplarının ebedi olmadığı görüşünü savunmakta⁵³, dolayısıyla onları tekfir etmemektedir. Yine bu bağlamda müellife göre onlar ortaya attıkları bu görüşle Abdullah b. Übey b. Selûl gibi (dünyevî itibarla) mümin kabul ettikleri kişileri (uhrevî durumlarıyla) ebedî cehennemlik, Ammar b. Yasir gibi ikrah halinde söylediği söz üzerine ölecek olsa (dünyevi açıdan) kâfir olan kişilerin âhirette cennette olacaklarını kabul etmiş olmaktadır. Daha sonra müellif Kerrâmîyye'nin münafıkları da mümin kabul ettiği düşüncesinden hareketle onların mümin olamayacağını beyan ettiğini düşündüğü bazı âyetleri sıralar⁵⁴. Yine imanla ilgili olarak Hz. Peygamber'in "İman temenni ve dış görünüş değil, kalbe yer-

⁵² Muhammed b. İshak b. Yahya b. Mende, *Kitâbü'l-İman*, tahk.: Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fükayhi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/1406, c. I, ss. 331-332.

⁵³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 196; Abdülkahir Bağdâdî, *Usulü'd-din*, s. 250.

⁵⁴ Bağdâdî, *Usulü'd-din*, ss. 250-251.

leşen ve amelle tasdik edilendir.⁵⁵; “İman yetmiş küsur şube olup, bunlardan en faziletlisi “lâ ilâhe illallah” kelimesi, en düşüğü ise eziyet veren bir şeyin yoldan kaldırılmasıdır.⁵⁶” hadisleri ile Ehl-i Beyt’in Hz. Ali tarihiyle Hz. Peygamber’den “iman kalp ile bilmek, dil ile ikrar ve uzuvlarla ameldir.⁵⁷” şeklinde aktardıkları ifadeler müellife göre Kerrâmiyye’nin iman anlayışını yıkmaktadır⁵⁸.

Bağdâdî bize Kerrâmiyye mezhebinin iman hakkındaki görüşleriyle alakalı olarak diğer kitaplarda pek rastlanılmayan bilgiler de vermektedir. Buna göre o, Kerrâmiyye’nin imanın artıp-eksilmesini kabul etmediklerini, yine hal-i hazırda ki iman ile ilgili olarak istisnaya yer vermese de gelecekle bağlantılı olarak kullanılan istisna lafzına onay verdiklerini belirtir⁵⁹. Çocukların imanı meselesinde de bu mezhebin kimi görüşlerini aktaran Bağdâdî, aralarında bazı ihtilaflar olsa da onların doğan çocukları mümin olarak kabul etmelerini reddeder ve bu görüşün doğru kabul edilmesi halinde ilk imanlarından sonra bir şirk emaresi ortaya çıkmadığından dolayı müşrik çocuklarının müminler tarafından köle edinilmelerinin doğru olmayacağını söyler. Öte yandan ona göre Hz. Peygamber’in kendisinden teklifin kaldırıldığını bildirdiği üç gruptan biri olan çocuğun⁶⁰ bu konumu ona sorumluluk yükleyen unsurun akıl ve ergenlik olduğu hususunu ortaya koymaktadır. Bağdâdî’ye göre Kerrâmiyye elest bezmindeki ikrarından dolayı ister kâfir isterse mümin anne-babadan dünyaya gelsin çocuğun mümin olarak doğduğunu savunmuş, o, buluşa erdiğinde küfrü seçerse, ebeveyni kâfir ise kendisini de kâfir; mümin ise mürted olarak görmüştür. Daha sonra bu görüşe cevap vermeye girişen müellif bu düşünceye göre ebeveyni kâfir olan çocuğun ergenlikten önce ölmesi halinde mümin olarak değerlendirilip tıpkı diğer müminlerin çocukları gibi yıkanıp namazının kılınması ve Müslüman mezarlığına

⁵⁵ Süyûtî, *el-Câmiü’s-sağır*, 7570.

⁵⁶ Müslim, “İman”, 58; İbn Mâce, “Mukaddime”, 57.

⁵⁷ Süyûtî, *el-Câmiü’s-sağır*, 3094.

⁵⁸ Bağdâdî, *Usulü’ d-din*, ss. 250-251.

⁵⁹ Bağdâdî, *Usulü’ d-din*, ss. 252-253.

⁶⁰ İbn Mâce “Talak”, 15.

gömülmesi ve malının kâfirlere değil müminlere bırakılması gerektiğini belirtir. Yine bu görüşün bir uzantısı olarak bu çocuğun buluşa erdiğinde anne babasının dinini seçtiğinde mürted olarak görülüp ilgili ahkâma tabi kılınarak kendisinden cizye kabul edilmeyerek öldürülmesi gerektiğini ifade eder. Bütün bu sonuçların doğru olmadığını savunan müellif, Kerrâmiyye mezhebinin bu konudaki mütalaalarının yanlışlığını bu şekilde ispat etmeye çalışır⁶¹.

Kelâmcı kimliği de bulunan Ebû Nuaym el-İsfahânî ise (ö. 430/1038) Kerrâmiyye mezhebinin imanı kalbe taaluku olmayan sözlü bir ikrardan ibaret gördüğünü zikrettikten sonra bu görüşü reddetmek amacıyla konuyla ilgili büyük bir eser telif ettiğini söylediği Muhammed b. Eslem'den (ö. 242/856) alıntılar yaparak onun kalbî ve amelî boyutunu vurgulayan âyet ve hadislere yer verir. Lisanın kalpte bulunana şahitlik etmesi ve onu ortaya koyması bakımından bir işleve sahip olsa da bu konudaki şahidin kalbin tasdikini yanına almadan iman olarak görülme-yeceğini yine aynı kaynaktan istifade ederek dile getirir⁶².

İslam dünyasının çok yönlü ulemasından olan İbn Hazm da (ö.456/1064) Kerrâmiyye mezhebinin imanın mahiyeti hakkındaki görüşünü aktarırken onların bunu lisanen ikrardan ibaret görüp kalben küfre mutekıd olsa dahi bu ikrar sahibinin cennet ehlinde olduğu yönünde görüş bildirdiklerini belirtir⁶³.

Meşhur Hanbeli hukukçusu ve kelâmcı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ da (ö. 458/1066) imanla ilgili yazdığı eserinde Kerrâmiyye'yi Mürcie mezhebinden sayarak tasdikten bağımsız bir şekilde imanı lisanen ikrardan ibaret görmenin pek çok âyete muhalif olduğunu söyler. Dille ikrarın iman olarak tesmiye edildiği hadislerin bu konuda delil olarak kullanılmasını kabul etmez. Ona göre bu ikrarın iman olarak isimlendirilmesi sadece

⁶¹ Bağdâdî, *Usulü'd-din*, s. 257.

⁶² Ebû Nuaym İsfahani, *Hilyetü'l-evliya ve tabakatü'l-asfiya*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts., c. IX, ss. 245-246.

⁶³ Ebû Muhammed b. İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-nihal*, Mektebetü's-Selami'l-Alemiyeye, Kahire ts., c. III, s. 106.

imana delaleti yönüyledir, yoksa bundan onun bizzat iman olduğu gibi bir sonuç çıkmaz. Bununla birlikte bu şehadetin, onu ikrar edenin kanını koruması ve onu gerçek müminlere tanınan haklara sahip kılması anlamında bunu iman olarak isimlendirmek mümkündür⁶⁴. Ebû Ya'la bir başka eserinde ise Mürcie'yi doğrudan Kerrâmiyye olarak aktarmakta ve onların kelime-i şehadet getiren kişinin günahlar işlese de asla cehenne- me gitmeyeceği görüşünü savunduklarını belirtmektedir⁶⁵.

Eşariyye mezhebinin önemli kelâmcılarından Ebû'l-Muzaffer İsferyânî ise (ö. 471/1078) Kerrâmiyye'nin iman görüşü hakkında malumat verirken daha çok hocası Abdülkâhir el-Bağdâdî'den istifade edip onunla benzer bilgiler aktarır. Buna göre onların imanı mücerred sözlü bir kavilden ibaret görülürken bizzat telaffuz olunan bir şehadet kelimesi olarak değil bezm-i elest'te Cenab-ı Hakkın Hz. Âdem'in zürriyetinden misak alırken "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*"⁶⁶ hitabı esnasında verilen "Evet" cevabı olarak gördüklerini söyler. Müellifin aktardığına göre onlar bu cevabın irtidat gibi bir durum olmadıkça ebediyen sürdüğünü düşünmekte, sadece bu riddeti takiben hükmünü yitirdiğini savunmaktadır. Hz. Peygamber dönemindeki münafıkların imanını Cebrail, Mikail ile diğer nebi ve resullerin imanına eşdeğer gördükleri de müellifin naklettiği bilgiler arasında bulunmaktadır⁶⁷.

Eşariyye mezhebinin mütekaddimun döneminin son kelâmcısı olarak kabul edilen Cüveynî de (ö. 478/1085) Kerrâmiyye'nin imanı lisanen ikrardan ibaret gördüğünü aktardıktan sonra küfrünü gizleyip iman izhar edeni gerçek mümin, ancak ebedi ceennemlik; imanını gizleyip kü-

⁶⁴ İbnü'l-Ferra Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la el-Ferra, *Mesailü'l-ıman diraseten ve tahki- ken*, tahk.: Suud b. Abdülaziz el-Halef, Dâru'l-Asime, Riyad 1410, ss. 285-287.

⁶⁵ Ebû Ya'la el-Ferra, *Kitabu'l-mu'temed fi usûli'd-din*, tahk.: Vedî Zeydan Haddâd, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1974, s. 209.

⁶⁶ el-A'râf 7/172.

⁶⁷ İsferyânî, *et-Tebzir fi'd-din*, s. 115-116.

für izhar edenin ise gerçek bir kâfir, ancak ebedi cennete hak kazanmış kişi olarak gördüklerini beyan eder⁶⁸.

Mâtürîdî kelâmcı Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ise (ö. 493/1100) Kerrâmîyye'nin delillerini aktarırken "Deyin ki: 'Biz Allah'a ve bize indirilene inanırız..⁶⁹" "Rabb'imiz, biz îmân ettik artık bizi şahitlerle beraber yaz' dediklerini görürsün."⁷⁰ mealindeki âyetleri sıralar. İmanı mücerred kavilden ibaret gören Kerrâmîyye'nin Hz. Peygamber'in "lâ ilâhe illallah diyen cennete girer⁷¹" ve "İnsanlarla 'lâ ilâhe illallah' diyene kadar savaşmakla emrolundum."⁷² hadislerinden de istidlalde bulunduğunu ve mademki Hz. Peygamber insanları bu sözü telaffuza çağırarak memurdur o halde vacip olan bu kelimeyi söylemekten ibarettir dediklerini belirtir. Pezdevî'nin aktardıklarına bakılacak olursa onlara göre değişip türlü türlü hallere girdiği için insanın tam anlamıyla elinde veya hâkimiyetinde olmayan kalbi, itikad ile sorumlu tutmak doğru olmaz. Nitekim eşler arasında uygulanması gereken adalet, kalbin edimi olan sevgi üzerinden değil, söz ve fiil üzerinden şart kılınmıştır. Yine bir kadı hasımlar karşısında kalbî meylî ile değil söz ve fiilî itibariyle adaletli olmak durumundadır. Bu yüzden Hz. Peygamber döneminde münafıklara, gerçekte kâfir olmalarına rağmen İslâmî ahkâm uygulanmıştır. Pezdevî'nin naklettiğine göre bu mezhebin mensupları kendi bölgelerinde yaşayan münafıkları, yalan konuştukları ve söyledikleri sözden döndükleri için kâfir olarak görmektedir. Nitekim Allah onlar hakkında "Allah onların yalan söylediklerine şahittir."⁷³ buyurmaktadır. Bir sözün iman olabilmesi için o söz

⁶⁸ Ebü'l-Meâli Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşad ilâ kavâti'l-edilleti fi usûli'l-i'tikad*, tahk.: Muhammed Yusuf Musa, Ali Abdülmünim Abdülhamid, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1369/1950, s. 396.

⁶⁹ el-Bakara 2/136.

⁷⁰ el-Mâide 5/83.

⁷¹ Buhârî, "Tevhid", 33; Müslim, "İman", 153. Ebü'l-Muîn en-Neseî de bu hadisi Kerrâmîyye'nin iman konusunda kullandığı delillerden biri olduğunu zikreder. bk. Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Bahrü'l-kelam fi akaidi ehli'l-İslâm*, tahk.: Veliyyüddin Muhammed Salih Ferfur, Mektebetü Dâri'l-Ferfur, Dımaşk 2000, s.152.

⁷² Müslim, "İman", 8.

⁷³ et-Tevbe 9/107.

yalanlanmamalı ve alay malzemesi yapılmamalıdır. Halbuki münafıklar bu iki şarta uymamaktadır⁷⁴.

Mâtüridiyye mezhebinin kurucusundan sonra en önemli kelâmcısı olarak görülen Ebu'l-Muîn en-Neseî ise (ö. 508/1115) *et-Temhîd* adlı eserinde Kerrâmiyye mezhebinin kalben tasdik şartı olmaksızın sadece bir ikrarla imanın gerçekleştiği kanaatinde olduğunu belirterek onların münafıkları gerçek bir mümin olarak kabul ettiklerini söyler. Bu iddiasını takiben de onların Allah'ın kendilerini kâfir olarak isimlendirdiği ve haklarında "Onlar için yetmiş defa da af dilesen Allah onları asla af etmeyecektir. Bu, onların Allah ve Resulünü inkâr etmelerinden ötürüdür"⁷⁵ âyetini indirdiği münafıkları mümin görme ve böylece nassı inkâr ile -hâşâ- Allah'ı yaptığı tesmiyede hatalı görme durumuna düştüklerini savunur. "Cahiller" ve "sapmışlar" diye nitelediği bu kişilerin iman hakkındaki düşüncesinin sonuçlarına vurgular yapmaya devam eden müellife göre, bu anlayışta kalben bir tasdiki yokken kelime-i şehadet getirmeye zorlanan kişiyi mümin kabul etmenin dışında, kalbi imanla dolu olduğu halde küfür kelimesini telaffuz etmeye zorlanan kişiyi gerçek kâfir olarak damgalayıp sonra da onu ebedî cennet ehlinde biri gösterme gibi apaçık bozuk fikirler bulunmaktadır. Bu görüşte, dünyadan gerçek bir mümin olarak ayrılan kişinin cehennem el alt tabakasında ebediyen kalması gibi bir durum da vardır⁷⁶.

Ebu'l-Muîn en-Neseî *Tebşiratu'l-edille* adlı kitabında ise büyük oranda Matürîdî'den istifade ederek bu mezhebin iman anlayışına eleştiriler getirir. Onların imanı sadece ikrara hasreden iman görüşlerinin münafıklarla ilgili âyetleri neredeyse inkâr edecek bir boyuta ulaştığını söyler. "Ağızları ile 'inandık' deyip kalpleriyle inanmayanlar"⁷⁷ âyetinden hareketle imanın kalpe gerçekleşmemesi durumunda bu âyetin -hâşâ- boş bir söz

⁷⁴ Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Pezdevi, *Usulü'd-din*, tahk.: Hans Peter Linss, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire 1424/2003, s. 150.

⁷⁵ et-Tevbe 9/80.

⁷⁶ Ebu'l-Muîn en-Neseî, *Kitabü't-temhid li kavaidi't-tevhid*, tahk.: Habibullah Hasan Ahmed, Dârü't-Tibaati'l-Muhammediyye, Kahire 1986, ss. 388-389.

⁷⁷ el-Mâide 5/41.

olacağını belirten Neseî, bu düşüncenin âdetâ -hâşâ- hikmet sahibi Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının anlamsız olduğu gibi bir manayı içinde barındırdığını savunur. Ona göre imanın kavli bir ikrardan ibaret olması halinde "iman ettik" diyen Bedevilerle ilgili Peygamberine "De ki: 'İman etmediniz'⁷⁸" buyuran Allah Teâlâ bu ilâhi kelâmıyla nebisine yalan söylemesini emretmiş olacaktır. Zira "iman ettik" demekle Kerrâmiyye'ye göre iman etmiş olması gerekenler hakkında Allah Teâlâ nebisine "De ki: 'İman etmediniz'" demekte ve bu durumda -hâşâ- ona yalanı emretmiş olmaktadır. Allah'ın peygamberine yalan sözü emretmesini tecviz eden ise kâfir olur. Öte yandan imanın kalbî bir iş olmadığı düşüncesinde yukarıdaki âyetin devamında gelen "İman henüz sizin kalplerinize girmedi"⁷⁹ şeklindeki ilâhî beyanın yine boş bir sözden ibaret olması gerekecektir. Ayrıca bu tür imanı sözden ibaret gören bir fikir, peygamber ve müminlerin lisanındaki iman kelâmı ile münafıkların dilindeki iman sözünü bir tutma gibi tuhaf bir anlayışı da beraberinde getirecektir⁸⁰.

Münafıkların mümin olamayacağı tezinden hareketle çeşitli âyetler sıralayıp Kerrâmiyye mezhebini ilzam etmeye devam eden Neseî, "Onlar İslâm'a girdikleri için seni minnet altına sokuyorlar. De ki: Müslümanlığımızı benim başıma kakmayın. Eğer doğru kimselerseniz bilirsiniz ki, sizi imana erdirdiği için asıl Allah size lütufta bulunmuştur."⁸¹ âyetinden hareketle imanın sözlü bir ikrardan teşekkül etmesi halinde onların ettikleri kelâmda doğru olmaları, buna karşılık Allah'ın "eğer doğru kimseler iseniz" sözünün anlamsız olması gerekeceğini savunur. Ona göre imanın sözlü bir ikrardan ibaret olması halinde "Ey iman edenler! Hicret etmiş olan mü'min kadınlar size geldikleri zaman onları imtihan edin. Allah, onların imanını çok iyi biliyor."⁸² şeklinde gelen âyetteki iman sözünü işiten herkesin aynı olması yani hepsinin ikrarlarından hareketle mümin olduklarının anlaşılması,

⁷⁸ Hucurât 49/14.

⁷⁹ Hucurât 49/14.

⁸⁰ Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebîrâtü'l-edille fi usûli'd-dîn*, tahk.: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2003, c. II, s. 412; Neseî, *Kitabü't-temhid*, ss. 386-388.

⁸¹ Hucurât 49/17.

⁸² el-Mümtehine 60/10.

“Allah, onların imanını çok iyi biliyor.” ifadesinin ise manasız olması gerekir. Öte yandan yine münafıklar hakkında “*Cehennem’in en alt tabakasında-durlar*”⁸³ buyrulmuşken onların hakkında Kerrâmiyye’nin yaptığı gibi “onlar gerçek bir mümindir kâfir değildir” şeklinde bir düşünce üretilemez. Allah onların kâfir olduğu hususunda örneğin “*Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir.*”⁸⁴ gibi âyetler yoluyla şahitlik etmişken onların bu şekilde kâfir olarak isimlendirilmesi hususunda Allah’ın -hâşâ- yanlış yaptığını düşünüp onları gerçek mümin olarak algılayan kişiler kâfir olur⁸⁵.

Neseî, Kerrâmiyye’nin iman konusundaki görüşlerini çürütmek üzere sıraladığı âyetleri müteakip konunun dünyevî ahkâm itibariyle bir sıkıntı taşımadığına değinir. Onların bu görüşlerini dillendirirken sanki lisanen ikrarlarına şahit olunan kişilerin gizlediklerine değil, izhar ettiklerine muttali olunabileceği için teklifin zemini oluşması itibariyle onlara dünyada İslam ahkâmının uygulanacağı konusuna odaklandıklarını ihsas eder. Bu konuda tartışılacak bir şey olmadığını, asıl önemli olan hususun onların âhiret hayatında maruz kalacakları durum olduğunu belirtir. Bu şekilde meseleye bir ihtiyat payı ayırdıktan sonra yeniden imanın lisanen ikrarla bitmeyip mutlaka kalbi bir tasdike dayanması gerektiği hususunu bu sefer birtakım akli delillerle ortaya koymaya çalışır. Buna göre imanın din olup dinlerin itikada onun ise kalbe dayandığını, iman fiilinin kişinin yaşadığı tüm vakit dilimlerini kaplayan ve hiçbir zaman kalpten kalkmaması gereken bir konuma sahip olduğunu, bu niteliğinin ise onun ancak kalben tasdik olarak değerlendirilmesi halinde hayata geçebileceğini vurgular. Halbuki imanın lisanen şehadet yoluyla gerçekleştiği kabul edilirse onun tüm zaman dilimlerinde bulunması mümkün olmayacaktır. Zira namaz kılma veya temel ihtiyaçları giderme esnasında iman ifadesini söyleme durumu olmaz. İman ise dinî teklif sürdüğü müddetçe hiçbir

⁸³ en-Nisâ 4/145.

⁸⁴ et-Tevbe 9/80.

⁸⁵ Neseî, *Tebصرة tü'l-edille*, c. II, ss. 412-413.

vakit ortadan kalkmaması gereken bir haldir. İşte ortaya çıkan bu durum da imanın kalben tasdik olduğuna işaret etmektedir⁸⁶.

Eş'arî kelâmcı Ebu'l-Feth eş-Şehristânî ise (ö. 548/1153) *Nihâyetü'l-ikdâm* adlı eserinde onların görüşlerinin insan tabiatına aykırı unsurlar barındırdığı gibi bir giriş yaptıktan sonra onların iman için mücerred bir ikrarı yeterli gördüklerini beyan eder. Bundan hareketle ikrarında yalancı olup münafık pozisyonuna düşen kişiyi de mümin kabul ettiklerini ihsas eden müellif onların münafıkları İslamî hükümlere tabi olma hususunda diğer müminlerle bir tuttıklarını söyler⁸⁷. Şehristânî *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserindeyse onların imanı kalbî ve ameli bir işleme taalluku olmadan sadece lisanen ikrardan ibaret gördüklerini beyan ettikten sonra daha ılımlı bir üslup içerisinde onların mümin kavramının dünya ve âhîret itibariyle deyişebileceğini söylediklerini belirtir. Buna göre münafık dünyevî ahkâm ve sorumluluk itibariyle gerçekte mümin, âhîret boyutundaysa ebedî azaba müstahak bir kişi konumundadır⁸⁸.

Kerrâmiyye mezhebinin imanı mücerred bir ikrardan ibaret gördüğü bilgisini tasavvufa dair eserleriyle tanınan zevâtın kitaplarında da görmek mümkündür. Nitekim Abdülkadir Geylânî'nin (ö. 561/1166) onlarla ilgili aktardığı iki fikirden biri onların imanı kalbî boyutu olmaksızın mücerred ikrardan ibaret gördükleri şeklindedir. Geylânî'ye göre onlar bu görüşleriyle münafıkları gerçek mümin olarak görme durumunda kalmışlardır⁸⁹. Yine altıncı asır müelliflerinden Ebû Muhammed el-Yemenî de mezhepler tarihinin önemli kaynaklarından biri olan eserinde Mürcie mezhebinin bir alt kolu olarak zikrettiği Kerrâmiyye'nin görüşlerini aktarırken hem iman tarifinde hem de onların münafıkları gerçek

⁸⁶ Nesefî, *Tebîratü'l-edille*, c. II, ss. 413-414; Nesefî, *Kitabü't-temhid*, ss. 389-390.

⁸⁷ Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *Kitâbü Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*, tsh. Alfred Guillaume, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1430/2009, s. 467.

⁸⁸ Ebü'l-Feth Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, tahk.: Ali Mühenna, Ali Hasan Faûr, Dâru'l-Marîfe, Beyrut 1414/1993, c. I, s. 130.

⁸⁹ Muhyiddin Abdülkadir Geylani, *el-Gunye li-tâlibi tariki'l-hak azze ve celle*, thş. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, c. I, s. 186.

mümin olarak gördükleri şeklinde yaptığı tesbitte aynı ifadeleri kullanmaktadır⁹⁰.

Mâtürîdî kelâmcı Nureddîn es-Sâbûnî (ö. 580/1184) ile⁹¹ Eş'arî kelâmcı Seyfeddin Âmidî de (ö. 631/1233) Kerrâmiyye'nin imanı mücerred bir ikrardan ibaret gördükleri bilgisini aktarmaktadır⁹². Mezhepler tarihçisi Ebu'l-Fazl Seksekî de (ö. 683/1284) İbn Kerrâm'ın kalp ve amel-den tecrîd ettiği imanı sadece bir ikrardan ibaret görmek sûretiyle kalbinde şirk veya küfür taşıyan yahut ibadetleri inkâr eden kişiyi de mümin olarak değerlendirme ve böylece münafığı da mümin grubuna katma durumuna düştüğünü söylemektedir⁹³.

Ebü Mansûr el-Matürîdî ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin Kerrâmiyye mezhebinin imanın mahiyeti hakkında serdettiği görüşünü reddetmek için istidlalde bulunduğu âyetlerin bir bölümünü aynen kullanan ve benzer ifadelerle meseleyi ortaya koyan Ebu'l-Berekât en-Nesefî de (ö. 710/1310) onların Hz. Peygamber dönemindeki münafıkları gerçek müminler olarak gördükleri iddiasını dile getirerek kimi kelâmcıların kullandığı klasik bir yargıyı tekrarlar⁹⁴.

Selefiyye mezhebinin müteahhirûn âlimlerinden biri olan İbn Teymiyye ise (ö. 728/1328) Kerrâmiyye'nin imanı sözlü takrir görüp münafığı mümin kabul etse de onların içten değil dıştan iman ettiği için sonsuz azaba müstahak olduklarını, ebedî cennet için hem kalben hem de lisanen iman etmek gerektiği görüşünü savunduklarını belirtir. Müellifin aktardığına bakılırsa Kerrâmiyye'ye göre kavli ikrarını yapan kişiler dünyevî hükümlerde mümin kategorisinde muamele görecektir, Cuma namazı ve

⁹⁰ Ebû Muhammed Yemenî, *Akaidü's-selase ve's-seb'in fırka*, tahk.: Muhammed b. Abdullah Gâmidî, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine 2001/1422, c. I, s. 275.

⁹¹ Ebû Muhammed Nuruddin es-Sâbûnî, *Kitabü'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usulî'd-dîn*, tahk.: Fethullah Hulefî, Dâru'l-Maarif, Kahire 1969, s. 152.

⁹² Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, c. III, s. 313.

⁹³ Ebü'l-Fazl Abbas b. Mansur Seksekî, *el-Burhân fi ma'rifeti akaidi ehli'l-edyan*, tahk.: Bessam Ali Selame el-Amûş, Mektebetü'l-menâr, Zerka1417/1996, s. 35.

⁹⁴ Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Şerhü'l-umde fi akideti Ehli's-Sümne ve'l-Cemâa*, tahk.: Abdullah Muhammed Abdullah İsmail, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire 1432/2012, ss. 378-379.

taharet gibi iman edenlere mahsus emirlere muhatap olacaklardır. Halbuki sadece kalben tasdikte bulunup da bunu lisanen ikrar etmeyen kişiye ise ne dünya ne de âhirette imanî bir husus taalluk etmeyecek ve onlar Cenab-ı Hakk'ın Kur'an'daki "*Ey iman edenler*" hitabına da mazhar olmayacaktır. Bu düşünceleri aktaran müellif onların görüşlerinin yanlış olsa da hem lugavî ve Kur'ânî kullanım hem de aklın gerekleri itibariyle imanın marifetten ibaret olduğunu savunan Cehmiyye mezhebinin görüşünden daha doğru olduğunu söyler. Bu mukayeseyi ısrarla sürdüren müellif, Müslümanların icmasına aykırı olan Kerrâmiyye mezhebinin iman görüşünün birçok sahih deliller aracılığı ile haklı olarak reddedilse de, selefin Cehmiyye'nin iman görüşünü savunanların küfrüne hükmetmeleri ve onların aleyhine daha fazla delil getirme imkânının bulunması itibariyle Kerrâmiyye'nin görüşünün daha ehven olduğunun ortaya çıkacağını savunur. Münafıkların gerçek mümin olmadığını beyan eden ve daha önce diğer müellifler tarafından zikredilen âyetleri aktararak münafığı mümin olarak nitelemenin dalalet olduğunu belirtmeden de geçmez⁹⁵.

İbn Teymiyye'ye göre Kerrâmiyye, Cehmiyye ve Mürcie gibi iman eden herkesin iman hususunda eşit oldukları ve imanda istisnanın caiz olmadığı görüşünü savunmaktadır. Onlar imanını izhar ettiği halde münafık olanların ebedî azaba müstahak olacaklarını belirtir. Onları münafıkları cennetlik görmekle itham edenler iftira atmış olur. Gerçekte mümin olmasa da dış görünüş itibariyle teslimiyet ifade eden davranışlarda bulunan kişilere başkalarının Müslüman dediği yerde bu mezhep mensupları mümin demektedir⁹⁶.

Selefiyye görüşünün bir diğer temsilcisi İbn Ebu'l-İzz de (ö. 792/1390) Kerrâmiyye'nin önce imanı lisanen ikrardan ibaret görmesi itibariyle münafığı da kâmil mümin kategorisinde gördüklerini bununla birlikte o kişinin Allah'ın vâdine muhatap olacağı görüşünü dillendirdiklerini söyler. Daha sonra tıpkı İbn Teymiyye gibi onların bu konudaki

⁹⁵ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin İbn Teymiyye, *el-İmân*, tahk.: Muhammed Nasıruddin el-Elbani, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1416/1996, ss. 115-116.

⁹⁶ İbn Teymiyye, *el-İmân*, s. 116.

görüşlerinin imanı kalbin marifetinden ibaret gören Cehmiyye'nin görüşünden ehven olduğunu belirtir⁹⁷.

Müteahhirûn dönemi kelâmcılarından Sa'düddîn Teftâzânî ise (ö. 792/1390) Kerrâmiyye'nin iman konusundaki görüşlerini aktarırken kimi zaman Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebssratu'l-edille* adlı eserinden istifade etmekte ve kimi pasajlarda onunla aynı ifadeleri kullanmaktadır. Bu doğrultuda Teftâzânî onların imanı kalbi bir marifet veya tasdik şartı amaçsızın mücerred bir ikrara bağladıklarını belirttikten sonra onların küfrünü gizleyerek iman izhar edenleri mümin kabul etse de bu kişilerin ebedi cehennemde kalacaklarını savunduklarını söyler. Onlar hakkında aktardığı bir diğer bilgiye göre de Kerrâmiyye imanını gizleyip de küfrünü dermeyer edenleri mümin kabul etmediği gibi imanını gizleyip bunu izhar ve ikrar etmeyenleri de cennete gidemeyecekleri yönünde bir fikir üretmektedir⁹⁸.

136

OMÜİFD

Teftâzânî imanın mücerred bir ikrarla değil kalbin tasdiki ile gerçekleşeceği hususunda birtakım âyet ve hadislere yer vererek imanı sadece ikrardan ibaret görmenin âdetâ bu nasları inkâr etme anlamına geleceğini belirtir. Yine bu konuda birtakım aklî istidlallerden hareketle imanın sadece lisanen olmayacağı hususunda deliller getirilebilecekse de bunlara karşıt görüştekiler yani imanı lafzen ikrar görenler tarafından cevaplar verilebileceğini ihsas eder ve bu deliller ile cevaplarını aktarır. Önce delili beyan eder: İman sadece kavilden ibaret olsa mükellef sadece onu telaffuz anında gerçekten mümin olabilir, ondan sonra telaffuz baki kalmadığından sonraki zaman dilimleri için bu imanı baki kalmaz. Halbuki iman kalben tasdik olarak kabul edilse o, uyku ve kalbin onunla meşgul olmadığı anlarda dahi onun zıddı olan küfür kalbe ârız oluncaya dek baki kalır. Bu delilin cevabını ise şöyle zikreder: İsmi fail kalıbının gerçekte maziye değil hale, yani o ana delalet ettiği düşünüldüğünde mümin,

⁹⁷ İbn Ebü'l-İzz ed-Dımeşkî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye*, tahk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1416/1995, c. II, s. 460.

⁹⁸ Mesud b. Ömer b. Abdullah Sadüddin Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, tahk.: Abdurrahman Umeyre, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1409/1989, c. V, s. 178.

zıddını ortaya atıncaya kadar tasdike delalet eden bir kelimeyi telaffuz eden kişinin ismidir. Dolayısıyla bunun kalben tasdik ile lafzen ikrar boyutu arasında böyle bir fark gözetmek doğru olmaz. Teftâzânî ikinci delili de şöyle aktarır: Tasdik lafzı faraza bir mana için vazolunmamış yahut tasdikten başka bir mana için vazolunmuş olsa o zaman bunu telaffuz eden kişi gerçekten mümin olmuş olmaz. Bunun cevabı ise şöyle ifade edilir: İmanı lafzen tasdik olarak görenler bunu mutlaka belirli kelimelere hasretmezler. Önemli olan herhangi bir harfe veya kelimeye bağlı kalımsızın kalpteki tasdiki ortaya koyacak bir lafzın telaffuzudur. Dolayısıyla meseleyi sadece tasdik lafzı üzerine odaklandırıp o lafız üzerinden karşı taraf ilzam edilmez⁹⁹. Teftâzânî burada imanun lafzen ikrar yoluyla gerçekleşeceğini söyleyenlere hak verdiği için değil, bu iki istidlal yoluyla karşı tarafı güçlü bir şekilde susturmanın mümkün olmadığını vurgulamak için bu cevapları zikreder.

Teftâzânî imanı kavlen ikrar olarak gören kişilerin kullandığı delillere de yer verip ardından o delillerin cevaplarını da aktarır. Buna göre onlar “Allah dedikleri sebebiyle onları mükâfatlandırdı..¹⁰⁰” âyetinde Allah’ın cennet mükâfatını söze veya kavle bağladığını belirterek buradan kendi görüşleri için istidlalde bulunmaktadır. Müellif buna cevaben önce ayette geçen “mâ” edatının ya “mâ-i mevsûle” veya “mâ-i masdariyye” olacağını belirtir. İlk durumda ayetteki “kavil” kelimesinden gerçekte lafız değil bizzat mana kastedilmiş olmakta, ikinci seçenekte ise eğer “kavil” kelimesi lafza hamledilirse o lafzın delalet ettiği manadan ötürü; yok eğer bizzat manaya hamledilirse o zamanda da tasdik anlamından dolayı mükâfata hak kazanılmış olmaktadır. Nitekim “Şüphesiz münafıklar cehennemün alt tabakasındadırlar.¹⁰¹” âyetinde kalbî tasdiki bulunmayan kişilerin cehennem azabı ile tehdit edilmesi; “İnsanlar içinden kimisi de vardır ki Allah’a ve âhiret gününe iman ettik’ derler, halbuki iman etmiş değillerdir.¹⁰²” âyetindeyse kalben tasdiki bulunmaksızın lisanen ikrarda bulunan kişi-

⁹⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. V, s. 182.

¹⁰⁰ el-Mâide 5/85.

¹⁰¹ en-Nisâ 4/145.

¹⁰² el-Bakara 2/8.

lerden imanın nefyedilmesi, ilk başta delil olarak getirilen âyetten imanın sözlü ikrar ile değil kalben tasdik ile oluştuğu ortaya çıkmaktadır¹⁰³. Öte yandan müellife göre Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen değerli zevâtın kelime-i şehadet getiren kişinin imanına hükmettikleri gibi münafığın da küfrüne hüküm vermeleri imanda fiilî bir ikrarın yeterli olmadığına kanıttır. Yine kalben tasdikte bulunup bunu kavlen ikrar eden kişinin imanının geçerli olduğu yönünde bulunan icma ile dilsizlik vb. birtakım engellerin lisanen tasdike engel olma durumundan ötürü imanı Kerrâmîyye gibi dil ile ikrara hasretmek doğru olamaz¹⁰⁴.

Teftâzânî imanı sözlü ikrara bağlayan kişilerin kullandığı diğer bir delili de zikreder. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v) ve ondan sonra gelen değerli zevât kişilerin sadece ikrar ve iki şehadet kelimesini telaffuz etmelerini yeterli görmüştür. Nitekim “lâ ilahe illallah” diyen bir kişiyi öldüren Üsâme b. Zeyd’in davranışını hoş görmeyen ve “onun kalbini mi yardım¹⁰⁵” ifadeleriyle yeren Peygamber’in sözleri imanın kavli bir ikrardan ibaret olduğunu göstermektedir. Bu delili aktaran müellif bunun dünya ahkâmı itibariyle geçerli olduğunu, halbuki tartışma konusunun ise bu kişinin âhîret hayatındaki konumu hakkında olduğunu beyan eder ve aslında Üsâme hadisinin kendi görüşlerini nakzetsin desteklediğini savunur¹⁰⁶.

Yine önemli bir Eş’arî kelimacı olan Seyyid Şerîf Cürçânî de (ö. 816/1413) Adudiddîn el-Îcî’nin *el-Mevâkıf* adlı eserini şerh ederken onların imanı iki şehadet kelimesinden müteşekkil gördüklerini beyandan sonra dayandıkları delillerden birini aktarır. Buna göre Hz. Peygamber, sahabe ve tabiînden tevatüren nakledilenler göstermektedir ki bu değerli zevât iki şehadeti getirene karşı onların bu konudaki bilgilerini ve kalbi tasdiklerini sorgulama cihetine gitmemişler ve sadece bu iki şehadet kelimesini duymakla onların iman ettikleri yönünde hüküm vermişlerdir. Onların

¹⁰³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. V, ss. 182-183.

¹⁰⁴ Sadüddîn Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefti*, tahk.: Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire 1408/1998, s. 80.

¹⁰⁵ Müslim, “İman”, 158; Ebû Davûd, “Cihad”, 95.

¹⁰⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. V, s. 183.

delillerini zikreden Cürcânî, bu görüşün velev ki iki şahadeti telaffuz edip dilleriyle ikrarda bulunsalar da münafıkların kâfir oldukları yönündeki icmaya aykırı olduğunu belirtir. Bununla birlikte müellif, onlara bir kapı aralayarak aslında kalpteki tasdike delaleti itibariyle kavî tasdik yani ikrarın imanın lugavî manasıyla örtüştüğü ve bu ikrar nedeniyle sahibini zahiren imanın bir gereği olarak şer'î ahkâma muhatap kıldığı hususunda herhangi bir ihtilafın olmadığını beyan eder. Kalben onayladığı halde dilsizlik veya düşman korkusu gibi bir engelle tasdikini dile getiremeyen kişinin onların görüşüne göre kâfir olması gerektiğini, bunun ise icmaya aykırı olduğunu belirtir¹⁰⁷.

Cürcânî, Ehl-i Sünnetin imanı kalben tasdik boyutuyla ele almaları hususundaki delillerini aktarırken muhtemel bir itiraz üzerinden de Kerrâmiyye'nin imanı lisanen tasdik olarak değerlendiren görüşlerini eleştirir mahiyette bir pasaj aktarır. Bu pasaj tamamen kendine ait değildir, onun bir parçası İcî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserinin metninde yer almakta, Cürcânî de bunu şerh etmektedir. Burada yer alan itirazî mahiyetteki soru şudur: Siz imandaki tasdik boyutunu onun lugavî manasını şerî manasına nakille ispat ettiğiniz ve lügat ehli de tasdikten lisanın tasdikini kastettikleri halde bu tasdiki Kerrâmiyye gibi lisanen ikrara hamletmenin gerekçesi ne olabilir? Müellif buna şu cevabı verir: Faraza "tasdik ettim" kelimesi herhangi bir mana için vazolunmasa veya tasdikten başka bir mana için vazolunsa bu durumda o kelimeyi telaffuz eden kişi lügat manası itibariyle bir şeyi tasdik etmiş yani iman etmiş olmaz. O halde tasdik ya bu lafzın manasıdır ya da bu lafız o manaya yani tasdik manasına delalet etmektedir. Böyle bir durumda ise hangi ihtimal dikkate alınırsa alınsın lügat ehli zaruri olarak bu lafzın kalben tasdik manasına geldiğini bilme durumundadır. Onların tasdikten sadece lisanen tasdiki kastettiklerini söylemek doğru değildir. Nitekim ona göre "İnsanlar içinden kimisi de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe iman ettik' derler, halbuki iman

¹⁰⁷ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, tahk.: Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Cil, Beyrut 1417/1997, c. III, ss. 536-537.

*etmiş değıllerdir*¹⁰⁸ ve “*Bedeviles dediler ki: ‘Biz iman ettik’..*”¹⁰⁹ gibi lisanen tasdiki ortaya koyup imanı nefyeden âyetler de tasdikini lisanen değıil kalben olduğunu ortaya koymaktadır¹¹⁰.

Değerlendirme

Teşbihçi ve teccimci bir anlayışa sahip olmak, ilahi sıfatları hâdis kabul etmek, nübüvvete dair birtakım farklı tasnifler yapmak, birden fazla kişinin imamete aynı anda layık dolduğunu savunmak gibi meselelerde eleştirilere muhatap olan Kerrâmiyye mezhebinin en çok tenkit edildiği konulardan biri de iman meselesi olmuştur. Başlangıçta ve uzun bir süre onların Mürcii kabul edilmelerinden hareketle bu meselenin onların ortaya çıkışında doğrudan etkili olduğunu söylemek doğru değıilse de kendilerinin bilinen en meşhur görüşlerinin başında bu meselenin geldiğini söylemek yanlış olmaz. Onların konuyla ilgili fikirleri oldukça tartışılmış ve birtakım iddiaları beraberinde getirmiştir. Bu görüşleri mezhebin kurucusu olan Muhammed b. Kerrâm’ın (ö. 255/869) çağdaşı olan İbn Sellâm (ö. 224/838) ve Fadl b. Şâzân (ö. 260/874) gibi zevat tarafından aktarılırken mezhebin veya kurucusunun adının anılmadığı görülür. İbn Sellâm Kerrâmiyye mezhebinin görüşünü Mürcie’nin bir alt kolu olarak vermeyip doğrudan imanı amelsiz sözden ibaret görenler şeklinde nakletse de sonraki müellifler uzun müddet onların fikirlerini Mürcie mezhebinin imana ait görüşlerinden biri olarak zikreder. Nitekim Ebu’l-Hasen el-Eş’arî (ö. 324/936), Mutahhar b. Tahir el-Makdisî (ö. 355/966) gibi zatlar böyle bir bakışa sahiptir. Ancak bu durumu bir tarihle sınırlamak çok da doğru gözükmemektedir. Zira örneğın Ebû Abdullah el-Makdisî (ö. 380/1000) Abdülkahir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) gibi zevâtın ilki onları Mürcie’den bağımsız gördüğünü ihsas eden ifadeler kullanır, diğerleri onları müstakil bir başlık altında incelerken İbn Hazm (ö.456/1064) ve Ebû Ya’lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) gibi sonraki dönem müellifleriye onları yine Mürcie’nin bir alt kolu olarak değerlendirirler.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/8.

¹⁰⁹ Hucurât 49/14.

¹¹⁰ Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, c. III, ss. 535-536.

Kerrâmiyye'nin savunduğu iman anlayışını İbn Hüzeyme (ö. 311/924) ve İbn Mende (ö. 395/1005) gibi zatlar Mürcie'nin imanla ilgili ortaya attığı görüşler içerisinde en uç yorum olarak değerlendirirken İbn Teymiyye ise (ö. 728/1328) onu iman konusunda yine Mürcie'nin alt kolu olarak ele alınan Cehmiyye'ye göre daha doğru bir düşünce olarak aktarmaktadır.

Kerrâmiyye mezhebinin imanla ilgili tanımını eleştiren müellifler, tenkitlerini bağlı oldukları itikadî fırkanın ana düşüncesi üzerinden ortaya koymaktadır. Örneğin Selefi bir çizgide bulunan İbn Sellâm onları imanı amelsiz bir sözden ibaret görmek, yine aynı düşünce sisteminde yer alan İbn Hüzeyme imanın amelle bağını koparmak ile itham edip tenkit ederken Mâtürîdî olan Ebu'l-Muîn en-Neseî ise (ö. 508/1115) kendi mezhepsel anlayışı doğrultusunda imanın kalple bağını koparmaları üzerinden eleştirmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak cevaplar da aynı muhteva üzerinden ortaya konulmakta, örneğin ameli imanın içerisine katmayan Eş'arî ve Mâtürîdî kelamcılar münafığın mümin olamayacağı vurgulayan âyetler üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.

Ebû Mutî' en-Neseî (ö. 318/930) bir ihtimale binaen istisna edilecek olursa Kerrâmiyye mezhebinin imanla ilgili görüşlerinin tamamen onlara muhalif olan fırka mensuplarınca ortaya konulduğu görülmektedir. Onların imanı sözlü bir ikrardan veya amelsiz bir kavilden ibaret gördüğü hususunda bütün kaynaklar hemfikirdir. Ancak kendilerinin mi söylediği yoksa imanla ilgili tanımlarının bir uzantısı olarak mı ortaya çıktığı belli olmayan bir husus vardır. O da onların münafıkları mümin olarak görüp görmedikleri meselesidir. Bu konuda onların münafıklara mümin nazarıyla baktıklarını ileri süren zevâtın başında Ebu'l-Hasen el-Eş'arî gelmektedir. Mâtürîdî ise görebildiğimiz kadarıyla onların böyle söylediklerini doğrudan ifade etmemekteyse de onlara verdiği cevaplarda münafığın küfrü üzerine yoğunlaşarak Kerrâmîlerin yaptıkları iman tarifiyle münafığı da mümin gibi gördükleri şeklinde bir düşünceye sahip olduğunu hissettirmektedir. Onların münafığı mümin olarak gördüğünü ifade eden kelâmcıların bir kısmı bunu dünyevî-uhrevî ayırımına gitmeden

doğrudan ifade edip meseleyi öylece aktarmaktayken diğer bir kısmının ise bu tefriki ortaya koydukları görülmektedir. Buna göre lisanen ikrarda bulunan münafık dünyevî ahkâm itibariyle mümin olarak görülse de kalbinde tasdiki bulunmadığından uhrevî açıdan kâfir olarak değerlendirilmektedir. Ebû'l-Muzaffer İsferyânî'yi (ö. 471/ 1078) ilk tavra Ebu'l-Feth eş-Şehristânî'yi ise (ö. 548/ 1153) ikinci duruma örnek olarak zikretmek mümkündür.

Kerrâmiyye mezhebinin imana taalluk eden meselelerle ilgili görüşleri hakkında en geniş izahatta bulunan müelliflerin başında Abdülkahir el-Bağdâdî gelmektedir. Muhammed b. Kerrâm'ın *Azâbü'l-Kabr* adlı eserini derin bir şekilde inceleyen müellif, onların imanın mahiyeti hakkındaki görüşlerinin yanı sıra, imanda eşitlik, imanda istisna, imanın artıp-eksilmesi ve çocukların imanî açıdan durumları gibi meselelere dair görüşlerini aktarmaktadır. Onların düşüncelerine uzun uzadıya cevap veren zatların başında ise Mâtürîdî gelmektedir.

142

OMÜİFD

Kerrâmiyye mezhebinin görüşlerinin kendi mensuplarından biri tarafından aktarılmış olma ihtimali Ebû Mutî en-Nesefî'nin yayımlanan bir eseri ile gündeme gelmiştir. Müellifin bu mezhebe bağlı olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır. Bize göre o, "Cemaatin görüşü" alt başlığını takiben ortaya koyduğu delilleri imanın içerisine ameli sokan kişilere karşı kullanmaktadır. Bunlardan biri imanı kavil ve amel, diğeri ise imanı sadece amel olarak gören gruptur. Bu manada onun kalbin tasdikine karşı reddiye mahiyetinde bir ibare aktarmadığı görülmektedir. Buna göre onun kesinlikle Kerrâmiyye mezhebine mensup olmadığı söylenemezse de bu mezhebe katî bir sûrette bağlı olduğu da çok rahat bir şekilde ifade edilemez.

Mezhepler tarihi ve kelâma dair eserlerde Kerrâmiyye'nin imana yaklaşımlarıyla alakalı olarak daha çok imanın mahiyeti hakkındaki görüşlerine yer verilirken, kimi eserlerde imanda eşitlik, imanın artıp eksilmesi ve imanda istisna hakkındaki görüşlerine de temas edilmektedir. Onların iman hususunda müminlerin imanını eşit görme ile imanın artıp eksilmesi ve imanda istisnaya olumsuz bakma yönünden daha sonra

tarih sahnesine çıkacak olan Matürîdiyye mezhebiyle uyum içerisinde olduğu dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak ortaya koydukları iman anlayışıyla Müslüman olmayı kolaylaştırıp buldukları bölgede pek çok kişinin ihtidasına vasıta olan Kerrâmiyye mezhebinin imanı mücerred bir ikrardan ibaret gördüğü, ancak bu ikrarını kalple tasdik boyutuyla desteklemeyen kişilerin dünyevî ahkâm itibariyle mümin olarak muamele görseler de âhiret hayatında kâfir gibi ebedî azaba düçar olacaklarını savundukları anlaşılmaktadır. Buna göre konu âhiret hayatı üzerinden değerlendirildiği zaman imanı tasdik veya tasdik ile ikrar olarak gören kelimcilerin vardığı sonuç ile Kerrâmiyye mezhebinin imanı sadece ikrardan ibaret gören yaklaşımının birbiriyle kesiştiği görülmektedir. Dünyevî açıdan ise iman ile tasdik arasında bağ kuranların da kişinin Müslüman muamelesine tabi kılınması için ikrara bir fonksiyon yükledikleri bilinmektedir. O halde sıkıntı kişilerin tabi kılınacakları muamelede değil, isimlendirmede ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Abdülkahir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakati'n-naciye minhum*, tahk.: Muhammed Osman el-Huş, Mektebetü İbn Sina, Kahire ts.

_____, *Usulü'd-din*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1928.

Ali el-Kârî, Nûreddin, *Şerhu Fıkhi'l-ekber*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, İstanbul 1955.

Âmidî, Seyfeddin, *Ebkârü'l-efkâr fî usulî'd-din*, tahk.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîh-i Buhârî*, Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1392/1972.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-sahîh Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

el-Cürçânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, tahk.: Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Cil, Beyrut 1417/1997.

- Cüveynî, Ebü'l-Meâlî, *Kitâbü'l-İrşad ilâ kavâtu'l-edilleti fi usûli'l-i'tikad*, tahk.: Muhammed Yusuf Musa, Ali Abdülmünim Abdülhamid, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1369/1950.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'n-Nehda'l-Mısriyye, Kahire 1950.
- Fadl b. Şâzân, Ebü'l-Abbas, *el-Îzâh*, tahk.: Seyyid Celâleddin el-Hüseynî el-Urmevî, Danişgah-ı Tahran, Tahran 1984.
- Fahredden er-Râzî, Ebû Abdullah, *İ'tikadatu fıraki'l-müslimin ve'l-müşrikin*, tahk.: Ali Sâmi en-Neşşâr, Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1356/1938.
- el-Ferra, İbnü'l-Ferra Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la, *Kitabu'l-mu'temed fi usûli'd-din*, Vedî Zeydan Haddâd, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1974.
- _____, *Mesailü'l-iman diraseten ve tahkiken*, tahk.: Suud b. Abdülaziz el-Halef, Dâru'l-Asime, Riyad 1410.
- Geylânî, Muhyiddin Abdülkadir, *el-Gunye li-tâlîbi tarîki'l-hak azze ve celle*, thş. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997.
- İbn Ebü'l-İzz, ed-Dimeşkî, *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahaviyye*, tahk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1416/1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed, *el-Fasl fi'l-müel ve'l-ehva ve'n-nihal*, Mektebetü's-Selami'l-Alemiyye, Kahire ts.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed, *Kitâbü't-tevhid ve isbatu sıfatü'r-rab azze ve celle*, tahk.: Abdülazîz İbrâhim eş-Şehvan, Dârü'r-Reşid, Riyad 1988.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- İbn Mende, Muhammed b. İshak b. Yahya, *Kitâbü'l-iman*, tahk.: Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fükayhi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/1406.
- İbn Sellam, Kâsım Herevi Ezdi Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-iman*, tahk.: Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1421/2000.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin, *el-İmân*, tahk.: Muhammed Nasiruddin el-Elbani, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1416/1996.
- İbnü'l-Ferra, Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la el-Ferra, *Mesailü'l-iman diraseten ve tahkiken*, tahk.: Suud b. Abdülaziz el-Halef, Dâru'l-Asime, Riyad 1410.

- İsfahani, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliya ve tabakatü'l-asfiya*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İsferayînî, Ebü'l-Muzaffer, *et-Tebîr fi'd-din ve temyizü'l-fırkati'n-naciye ani'l-fraki'l-hâlikîn*, tahk.: Kemâl Yûsuf el-Hût, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1403/1983.
- Kâdî Abdülcebbâr, Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu usûl'i-l-hamse*, tahk.: Abdülkerim Osman, el-Heyetü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitab, Kahire 2009.
- Karadaş, Çağfer, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- _____, "Kerrâmiyye", *DİA*, c. XXV, ss. 294-296.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenu't-tekasim fi ma'rife-ti'l-ekalim*, E. J. Brill, Leiden 1906.
- Makdisî, Mutahhar b. Tahir, *Kitâbu'l-Bed' ve't-tarih*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, [Kahire] ts.
- Malâtî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tenbih ve'r-red ala ehli'l-ehva ve'l-bida'*, tahk.: Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Mektebetu Medbuli, Kahire 1413/1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbü't-Tevhid*, tahk.: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Dâru Sâdir, Mektebetü'l-İrşad, Beyrut, İstanbul ts.
- _____, *es-Seyfü'l-meşhûr fi şerhi Akideti Ebî Mansûr* içinde, tahk.: Mustafa Saim Yeprem, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.
- Müslim, b. el-Haccâc, *el-Câmiü's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- en-Nesefî, Ebü'l-Berekat Hafızüddin, *Şerhü'l-umde fi akideti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, tahk.: Abdullah Muhammed Abdullah İsmail, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire 1432/2012.
- en-Nesefî, Ebü'l-Muin, *Bahrü'l-keâm fi akaidi ehli'l-İslâm*, tahk.: Veliyyüddin Muhammed Salih Ferfur, Mektebetü Dâri'l-Ferfur, Dımaşk 2000.
- _____, *Kitâbü't-temhid li kavaidi't-tevhid*, tahk.: Habibullah Hasan Ahmed, Dâru't-Tibaati'l-Muhammediyye, Kahire 1986,
- _____, *Tebîratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, tahk.: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2003.

- en-Neseî, Ebu Mutî Mekhûl b. Fazl, *Kitabü'r-red alâ ehli'l-bid'a ve'l-ehvâi'd-dâlleti'l-mudille*, nşr. Marie Bernard, Annales Islamologiques, 16, 1980.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin, *Usulü'd-din*, tahk.: Hans Peter Linss, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türas, Kahire 1424/2003.
- Ramazan Efendi, *Şerh alâ şerhi'l-akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1965.
- Sâbûnî, Ebü Muhammed Nuruddîn, *Kitabü'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usulü'd-din*, tahk.: Fethullah Huleyf, Dâru'l-Maarif, Kahire 1969.
- Seksekî, Ebü'l-Fazl Abbas b. Mansur, *el-Burhân fi ma'rifeti akaidi ehli'l-edyan*, tahk.: Bessam Ali Selame el-Amûş, Mektebetü'l-menâr, Zerkâ 1417/1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Câmiüs-sağîr fi ehâdîsi'l-beşîr ve'n-nezîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004.
- Şehristanî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *Kitâbü Ni-hâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelâm*, tsh. Alfred Guillaume, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1430/2009.
- 146
OMÜİFD _____, *el-Milel ve'n-nihal*, tahk.: Ali Mühenna, Ali Hasan Faûr, Dâru'l-Marife, Beyrut 1414/1993.
- Taberî, Ebü Cafer İbn Cerir, *et-Tabsir fi mealimi'd-din*, tahk.: Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şebel, Dâru'l-Âsime, Riyad 1416/1996.
- Teftâzânî, Mesud b. Ömer b. Abdullah Sadüddin, *Şerhu'l-Akaidi'n-Neseî*, tahk.: Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye.
- _____, *Şerhu'l-Makâsid*, tahk.: Abdurrahman Umeyre, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1409/1989.
- Yemenî, Ebü Muhammed, *Akaidü's-selase ve's-seb'in furka*, tahk.: Muhammed b. Abdullah Gâmidî, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine 2001/1422.

